

(ב) מה שאמרת והנחתני לעיל שמשורת הבולי היתה קשה על בעליה מוכח גם ממעשה שהובאה בירושלמי⁷⁴ ובבבלי⁷⁵. „כהדא בולי ואסטרני הו לון קריבו, אתא עובדא קומי רבי ואמר אין בולי בכלל אסטרני“ — כן הוא בירושלמי. בבבלי נמצא הדבר באריכות עם כמה פרטיות שחסרות בירושלמי: כי אתא רבי יצחק בר יוסף אמר ההוא כלליא דודי דבי מלכא אאבולי ואסטרני דמי אמר רבי ניתבו אבולי פלגא ואסטרני פלגא. אסטרני הוא מגדוג המדינה⁷⁶. הרי שנפלה מחלוקה בין הבולי, ז. א. מגדוג העיר, ובין אסטרני מגדוג המדינה, שהיו כולם יהודים והביאו את דינם לפני הנשיא וב"ד. השאלה היתה מי מחייב לשלם את דמי העטרה שהטילה עליהם המלכות לקנות בעד הקיסר! המעשה אירע בימי רבי, אם הוא רבינו הקדוש, בזמנו ירדה המצב הכלכלי למטה ולמטה, כבר התחילו האנשים לברוח מן השדרה, כי המשא והדורון היו קשה וכבר עליהם, ביותר אם „רבי“ הוא רבי ירדה הנשיא השני או השלישי, שהמשרה היתה דבר של טורח ובויון; יהיה זה איך שיהיה בכל הדורות היו הבולי או האסטרני לפתוח את כיסם ולשלם בדמים יקרים בעד הכבוד הזה.

(ג) לא אוכל להבחיר כאן מן הקורא דרשה אחת יותר ממארה, שחשובה בפני עצמה, מאירה את דברי רבי יוחנן ואת המעשיות שהבאתי לעיל. רבי ירמיה בן אלעזר דרש בראי ביה"כ על הפסוק בישעי נ"ח, ח' ומוכיח את שומעי לקחו בזה האופן⁷⁷:

- (א) אז יבקע כשחר אורך אפילו אותה שכתוב בה והארכת ימים;
(ב) והלך לפניך צדקך, כל מה דאת לעי לנפשך לעי.
(ג) וכבוד ה' יאסף, הסר מתוכך מוטה אלו שמרות פרועים.
(ד) ודבר און, אם ראית חבירך שבורח מן האנשים אין היה אויל ברא אמור הא אויל ברא ואין לא היה אויל ברא, אמור הא אויל ברא.

⁷⁴ יומא א, ב'.

⁷⁵ ב"ב, קמ"ז ע"ב.

⁷⁶ עין Preisigke Fr., Fachwörter des öffentlichen Verwaltungsdienstes Ägyptens, Göttingen, 1916, p. 159.

⁷⁷ ויק"ר, ל"ד, ט"י.

רבי אברהם הכהן רפאפורט וספרו „איתן האזרחי“

אם כי אחרים מחכמי ישראל, כגון ר' אליקים כרמלי (1), ר' חיים נתן דמביצר (2), ר' שלמה בובר (3), ר' ישראל טוביה אייזנשטאדט (4), שמואל ווינר (5) ועוד (6), כבר דברו אדות הרב הגאון המפורסם בדורו ר' אברהם הכהן רפאפורט, אבל דבריהם אדותו מפורים במקומות שונים מספריהם ובמאמרים בעתונים ונס הגיעו לי מקום להתגדר בו. אי לזאת אמרתי לאסף במאמרי זה כעמיר גרנה את כל הנודע לי אדות ר' אברהם הכהן רפאפורט ולהביא כל נתח טוב שיש לו ערך היסטורי או תרבותי מספרו היקר „איתן האזרחי“ ולעשות מטעמים כאשר אהב חתן היוכל זה עמיתי וזה רעי אשר בידידותו אלי אתימר זה עשרות בשנים ה"ה הרב הנאון הגדול החכם המפורסם החוקר המצוין פאר הדור איש חמדות מוהר"ר יעקב ד"ר פריימאן שליט"א אבד"ק ברלין ליום מלאת לו בעו"ה שבעים שנה, שנים על שנים יוסיף ויעשיר את חכמת ישראל בתנובת מרי עמו כיד ה' הטובה עליו.

I.

ר' אברהם הכהן רפאפורט, הנקרא ר' אברהם שרענציל או שרענצליש (שרענצילש) על שם חותנו ר' מרדכי שרענציל (שרענציל).

- (1) כרמולי, העורבים ובני יונה (רעדלהיים, תרכ"א) עמ' 6, 23.
- (2) דעמביצער, כלילת יופי ח"א עמ' ה', כ"ו, ל' פ"ה, פ"ז ובחלק ב' עמ' ט"א.
- (3) באבער, אנשי שם עמ' 7-13, 233, 241 ובכל הספר.
- (4) אייזנשטאדט, דעת קדושים (פטרבורג, תרנ"ז-נ"ח) עם הערות מאת שמואל ווינער, עמ' 137-138.
- (5) ש. ווינער, קהלת משה אית א', סי' 637. - מה שכתב ר' שלמה בובר ב„אגרת בקרת“ לרשימה „קהלת משה“ ב„המליץ“ שנה ע', טמ. 56 והערותיו של ווינר ל„אגרת בקרת“ מבוכר שנדפסו נ"כ שם לא ראיתי וגם בכתבי את המאמר הזה לא עלה בידי להשיג שנה זאת של „המליץ“.
- (6) מצבת קדש [מאת גבריאל סוחמטאוו] חלק א' I. סי' ו', ח"א II. סי' כ"א, חלק ג' passim. ח"ד סי' כ"א דף ע"ב: רש"י פין, כנסת ישראל עמ' 65; ר' חיים מוכל, אור החיים סי' 150; ד"ר יחזקאל קאח בספר בלשון אשכנז: *Geschichte der Juden in Lemberg* (Krakau, 1894), S. 118, 124, 136-137, 141. זלמן רובאשצ'ווי. יידישע נביות-ערות אין שו"ת פון אָנהייב XV-טן ביז סוף XVII-טן יאָהרהונדרט סי' 207, 208, 209 (נדפס ב„היסטאָרישע שריפטן“ ערשטער באַנד, וואַרשע 1929, שהוציא לאור „יידישער וויסנשאַפֿטליכער אינסטיטוט“, היים. טאָרישע מעקציע); בן ציון כ"ץ, לקורות היהודים בחסיא פולין וליטא (ברלין, תרנ"ט) 14, 24, 27, 41, 59.

היה נצר מצוע משפחה רמה ומיוחסת משפחת רפאפורט אשר ממנה וממשפחות שבאו עמה בבירת החיתוך יצאו הרבה נאני ישראל יושבי כסאות למשפט במדינות פולין ורוסיה ושאר ארצות ודרבה אנשים מצוינים במשך קרוב לחמש מאות שנה.

אביו של ר' אברהם רפאפורט היה הנאן הגדול ר' ישראל הכהן (7) ב"ר הנאן אריה לייב רפאפורט אבד"ק פראג. ר' ישראל יחיאל הכהן היה מחבמי ונאני ק"ק קראקא בימי הנאן האב"ד דשם ר' משולם פייבוש (רבו של הכ"ח) והרבי'ן תורה בקראקא ארבעים שנה ונמצא במנעם בית הכנסת הגבוה בקראקא מסק דין אחד מראשו בי דינא דשם מיום ד' ה' מנחם שם"ה לס"ק וחתם ראשון "נאם ישראל יחיאל הכהן" ואחריו עוד חמשה דיינים נאנים מצוינים בימים ההם, והוא היה ג"כ תותנו (8) של הרב הגביר נשיא העדה שר תדול בישראל מע"ה אייוק (9) ר' יעקלש פו"מ דק"ק קראקא אשר בנה בית הכנסת המפורסם בקראקא בשנת קד"ש לס"ק ונקראת על שמו עד היום הזה. ר' ישראל יחיאל הכהן חבר ס' "מקוה ישראל" שלא נדפס ולא נדע רק מובא מבנו בס' "איתן האורחי" דף ע"א (bis) עמ' ד'. יש ממנו תשובה בס' "איתן האורחי" סי' א' משנת שמ"א וחתם: ישראל יחיאל הכהן רפאפורט (10), והנאן בעל "מניני שלמה" השיב לבעל "איתן

(7) עי' דמביצר, כלילת יופי ח"א דף ה' (השדה) כ"ט, (הערה), פ"ו; דעת קדושים 137.

(8) חלת בנו ר' אברהם ובתו מרת ברינדל אשת ר' אייוק ב"ר יעקלש היה לו עוד בן הנזכר בשו"ת לאחיו ר' אברהם בספר "איתן האורחי", סי' ס"א, אבל שמו לא הזכיר.

(9) עי' ח"ד פריעדבערג, לוחות זכרון סי' נ"ט, שם מובאים דברים מענינים ע"ד בית הכנסת הזה. - ר' אייוק נפטר ביום ש"ק כ"ו סיון תי"נ. - ע"ד בית הכנסת הג"ל עי' "המגיד" שנה א' גליון 48 ושנה ב' גליון 12 ו"הצפירה" שנת תרנ"א 262. - ר' אייוק ר' יעקלש ויוצאי חלציו נזכרו אצל דמביצר, כלילת יופי דף ח', כ"ז, כ"ט.

(10) כלומר: רפאפורט. וחתם ג"כ ישראל יחיאל הכהן רפא איש פורט (עי' "איתן האורחי" דף מ"ב עמ' ד'). כידוע התישבו בני משפחת רפא בעיר פורטו והתחילו כותבים את שם משפחתם רפא איש פורט או רפא פורטו וכפי היהודים באשכנז ופולין היו נקראים רפאפורט או רפאפורט. עי' כרמולי, הערכים ובני יונה. - את רוב ערך חשיבותו של יחוס משפחת רפאפורט בעיני דורות המאוחרים נראה מדברי הרב הנאן המפורסם ר' דוד לוריא הנודע בשם ר' דוד מבוחראב ישן בהערה ו' לס' עליות אליהו לר' יהושע העשיל לעווין: "וע' מעשה רב שהנאן [הגר"א מוילנא] פדה א"ע בששה ח"כ כשיטתו ונתן לכהן נתינה טעם שאביו פדה אותו כנהוג העולם עכ"ל גם מ"ש עיר שם במעשה רב שחזר ופדה עצמו מטעם שאביו פדה כנהוג העולם, הגה אני שמעתי טעמו מפני מסק יחוס כהני רומן לכן פדה עצמו מכמה כהנים. ובפרט שמעתי שפדה א"ע מן הרב ר' מאיר כהן ראפאפורט (אביו של אא"ז הרב מזה) ישראל כהן ראפאפורט אב"ד דביחאב ישן) על שבהיגת ראפאפורט היו מחזקין למיחסו כהונה. וכן הדבר שהי' ביד אא"ז מהרי"ב הג"ל כתב יחוס כהני ראפאפורט על קלף באותיות מזדכות עד עזרא הכהן, ונשרף בשרפת ביתו". - כרמולי, הערכים ובני יונה עמ' 23 כותב: "... שטר יחוס בני רפאפורט אשר נשלח אלי הוא מלא שקר וזכב.

האורח" וכתב: "קראתי דברי אביו החכם הכולל איש חי רב פעלים מוהר"ר ישראל יחיאל ג"י" 11).

בנו ר' אברהם מזכירו הרבה פעמים בספרו "איתן האורח" הביא דברי תורה משמו הן בחלק שו"ת והן בחלק הדרוש "קנטרס אחרון". ובפ' וישב הוא תותם: ישראל יחיאל הכהן רפאפורט.

ר' אברהם הכהן רפאפורט נולד בקראקא בשנת שמ"ה (אג). כבר בילדותו הצטיין בעומק שכלו וחריפותו ובשנת שנ"ח בהיותו בר מצוה דרש בכתב"ג הגדול בקראקא והדרשה נדפסה אז באופן יפה ומהודר ע"י ה"ר יצחק ב"ר אהרן מפרוסטיץ המכונה גם ר' יצחק מחזקק אי יצחק דרוקר בבית דמוס בקראקא בשנת שע"ח בשם "נקי כפים" 11). על השער נמצא ציור ידי כדגים המברכים את העם ומוכתרים בבתר כהונה ומתחת ידי כדגים צורת עורב כתבנית הציור אשר נדפס בספר "מנחה בלילה" לר' אברהם מנחם ב"ר יעקב הכהן רפאפורט (וירונה שנ"ד 4). בצד האחד מהציור כתוב: נקי כפים, ובצד השני: ובר מצוה, ומלמטה חתם המדפיס את שמו: יצחק בן ה"ר אהרן מפרוסטיץ. הדרשה הזאת כוללת ששה דפים בתבנית 4. בדף ב' כתוב: "דרוש יניק וחכים מ"ה

המחבר... ברה מלכו אנשי שם ובעלי יחוס שלא היו ולא נבראו, מר' שמחה למעלה עד עזרא הכהן.... ר' ישראל כהן רפאפורט אב"ד בבוהב ישן. היה בידו לפי עדות בן בתו, הרב דוד לוריא, כתב יתום כהנת רפאפורט על קלף באותיות מזהבות עד עזרא הכהן, ונשרף כשרפת ביתו. הוא היה בלתי ספק השטר היחיד אשר הגיע לידי בלבוב, ואשר החזיק מתוכו נכר". – ויכל היות שר' אליקים ברטולו במחילת כבודו סומל במטו כי גם דבריו הוא צריכים בדיוקה רבה או אולי הצדק אתו, כי גם בימינו אנו רואים שטרי יחוס חדשים לבקרים, אשלי דברבי (שטאטמבויםע בלע"ז) אשר מניעים לגדולי ישראל כמו המהר"ל מפראג ואשר עליהם נוכל לומר שיותר מתאים להאמת שאינם בני יוצאי חלציו של מהר"ל מפראג אלא מוצאיהם מן הגילס יציר כפיו של מהר"ל מפראג. המשכיל בעת ההוא יד"ם.

11) ר' ישראל יחיאל הכהן נפטר בקראקא בשנת שע"ד או שע"ה. לא נדע בבירור, יען כי בנו בעל "איתן האורח" מביא ב"קנטרס אחרון" פ' יתרו: "דרשתי בק"ק קראקא שנת שע"ד אחרי כלות ימי שלשים של אבלי מא"א החסיד ז"ל שדרשתי בבהב"ג הישנה בפ' יתרו" ובמקום אחר הוא מביא שם (דף פ"ז ע"ג): "ובק"ק קראקא פ' יתרו שע"ז דרשתי בבהב"ג הישנה בכלל' הלי של אבילות מא"מ החסיד ז"ל". כנראה נפלה טעות הדפוס במקום אחד, ולכן לא נדע נכון אם נפטר בשנת שע"ד או שע"ה. – ח"ד פריעדברג, לוחות זכרון (הוצאה שניה, פ"ס דבין, תרס"ד) הביא כעמוד 122 (הערה 74) רק הדברים ב"איתן האורח" שגרשם במ שנת שע"ז ולא הביא את הדברים שרשום. שם שנת שע"ד; תלמודי זלמן רופא שאנו במאמרו החשוב הנזכר לעיל רשם שנת פטירתו של ר' ישראל יחיאל הכהן שע"ד (1614), ולא העיר שהשנה מיטלת בספק.

12) שנת לידתו נדע מפני שנהיה לבר מצוה בשנת שנ"ח. אי לואת אינו נכון מה שכתב רופא שאנו: "ז"ן נעבורטמאר איז גענוי נישט פאזאוסט".

13) ברטולו, העורכים ובני חנה 6; דעת קדושים 138; בובר, אנשי שם 233; ח"ד פריעדברג, תולדות הדפוס העברי בפולניא 17, 4.

אברהם כ"ץ רפא יצ"ו בהכנסו למצוה מה ק"ק קראקא, ד' טבת מרשת ובפרט ונש"ב אותו בידעו, יב"א שיל"ה במהרה בימינו".

בימי חורפו היה הוא בקראקא מתלמידיו של הגאון דאב"ד דשם ר' משולם פייבוש (שהיה ג"כ רבו של הב"ח). אח"כ נשא אשה בלובב ושם היה תלמיד לגאון ר' יהושע ולק (פל"ק) (14) ב"ר אלכסנדר הכהן בעל „ספר מאירת עינים“ (סמ"ע). בלובב זכה ר' אברהם הכהן רפאמורט לשני שלחנות תורה וגדולה במקום אחד, כי אשתו אשר נשא לו היתה ממשפחה רמה ונשאה מגדולי היתום והמעלה דלובב. היא היתה בת הגאון החסיד ר' מרדכי (15) (בהגאון הקצין ר' יצחק 16) שרענצילש אבד"ק לבוב שבנה בשנת ויקרא בש"ס ה' יחד עם אביו ר' יצחק ועם אחיו ר' נחמן (17) ב"ר יצחק הבית הכנסת שבתוך העיר חומה בלובב) חתן הגאון המפורסם ר' יוסף (18) ב"ר מרדכי גרשון כ"ץ בעל „שאצית יוסף“ ניסו של הרמ"א. ועל שם משפחת חתנו נקרא גם הוא „ר' אברהם שרענצילש“ (19). הוא בעצמו חתם על פי הרוב: „אברהם כהן“, „אברהם הכהן“, „אברהם כ"ץ“, ולפעמים: „אברהם בן לא"א... מדר"ר ישראל יחאל כ"ץ רפא איש פורט" או „אברהם בהרב כהן צדק כמו ישראל יחאל הכהן רפאמפורט“.

- (13) עי' י. ס. צונץ, עיר הצדק 49-54; ח"ד פריעדבערג, לוחות זכרון 10, 11, 17, 26; דמביצר, כלילת יופי ח"א ה' וח"כ דף ס"ה ע"ב.
(14) עי' מצב"ק ח"א I. סי' ד', ח"א II. סי' י"ב וח"ד דף כ"ב ע"א; בובר סי' קצ"ז וב„דומסות“ עמ' 238.
(15) עי' בובר סי' שע"ט.
(16) עי' בובר סי' ש"ד.
(17) עי' בובר סי' תס"א. ר' נחמן הוא בעל האשה הנכבדה מרת חייזא הנקראת „חייזא דזהב“.
(18) עי' צונץ, עיר הצדק 23-28; דמביצר, קרית מלך רב; דמביצר, כלילת יופי ח"א עמ' ד'-ח' ובכל המפר; פריעדבערג, לוחות זכרון 2, 4, 7.
(19) עי' דמביצר, כלילת יופי דף ה' עמ' א': „אותו של ר' יוסף הכהן היתה אשת רבונו הרמ"א ז"ל אחרי מות אשתו הראשונה אשר היתה בת רבו הגאון מו"ה שכנא בלובלין כידוע. ומשפחת בית אביו ר"י הכהן היתה רמה ונשאה מה כי לבית שרענצילש תחשב שהוא משפחה עתיקה ונכבדה, וענף עץ אבות ממשפחה הנכבדה הזאת היה ג"כ הגאון הגדול מו"ה ישראל יחאל הכהן שהיה הראש לנאוני וחכמי קראקא בימי הגאון מו"ה משולם פייבוש האבד"ק קראקא (רבו של הב"ח ז"ל). ונראה שהוא גם כן משפחה אשכנזית כמו משפחות לנדוי, גרוויץ, שפירא, איסנהיים, היילפרין ודומיהן, ונלוה להן ג"כ משפחת פרנק, פרנקל, הנזכרות בשו"ת מהר"י ווייל בראש סימן ט', וכן הוא גם משפחת שרנץ, שרנציל, הנזכרות בתשובה שם בסוף סי' קס"ד ועי' ש"ש"..... - בנראה מדברי דמביצר הוא חושב שאביו של ר' אברהם שרענצילש היה ג"כ ממשפחת שרענצילש, יאולי היא פליטת הקלמנס אצל דמביצר. - ר' אברהם שרענצילש במספר „אית' האורח“ דף י"א ע"ד מזכיר את ר' יוסף הכהן: „...גם בתשובת מה' יוסף כה' חמי זקני ז"ל הביא בתשובתו“.....

ר' אברהם הכהן רפאפורט אם כי היה מגדולי נאוני דורו לא קבל עליו עול הרבנות וחי כל ימיו אחרי חתונתו בלבוב בתור איש פרטי נגיד וקצין והרביין תורה יותר מארבעים שנה והעמיד תלמידים רבים והגונים, היה נשיא וגבאי דארין ישראל ונסף על יחוסו מצד אביו ואמו ויחוסו מצד אשתו היה מחתנו של הרבה גאוני הדור, כמו ר' יום טוב ליפמן הלוי העליר בעל "תוספות יום טוב", ר' שמשון ב"ר, ר' יהושע ב"ר יוסף בעל "מגני שלמה" ו"פני יהושע", ר' אברהם אשכנזי קאצענעלענמיין, ר' לייב סג"ל אבד"ק לאדמיר, ר' שבתי שעפסיל הלוי הורוויץ בעל "ווי העמודים" בנו של השל"ה, ר' צבי הירש ר"מ ואבד"ק בוסק, ר' העניך, ר' משה חריף, ר' חיים ר"מ ואבד"ק קרעמניץ ועוד. כל אלה מחתניו נזכרו בספרו "איתן האורחי". חנין מדרבה ממחנותיו הריץ שו"ת להרבה מגאוני דורו. ביחוד היה קשר ידידות אמיץ בינו ובין רבני ור"מ בלבוב, כמו ר' מאיר ב"ר אברהם ז"ק שהיה אב"ד בלבוב בתוך העיר, ר' יוסף ב"ר אליקים געץ אב"ד בלבוב חנין לתומה, ר' אהרן אבא הלוי דיין וריש מתיבתא בלבוב אשר באו בשו"ת זה לזה. ר' אברהם הכהן רפאפורט היה בזמנו כעין "חל תלפיות" שכל גדולי הדור פנו אליו בשאלותיהם, כי ידעו להזקיר אותו הן מצד גדלו בתורה הן מצד מדותיו התרומיות, כי היה חובב תורה ומקיר רבנן, וה' חננו בלב רגש מלא אהבת ישראל כנראה מהספדיו על החורבנות והמאורעות הנוראים שעברו על שם פזורה ישראל בגזרת ת"ח ות"ט ומהספדיו על רבנים נאונים מפורסמים שנפטרו בימיו (20) ושקנן עליהם בנהימה.

ר' אברהם הכהן שרענצילש היה נאמן אדיר בקי בכל חדרי התורה, סיני ועוקר הרים, בעל שכל חד ועמוק ובעל סברא ישרה, מפלפל בעומק של הלכה ומסק שמעתתא אליבא דהילכתא איננו נושא פנים לשום אדם (21), איש עומד ברשות עצמו ואינו תלוי ברעת אחרים. ביחוד היה כח גדול בסדר נישין, בכתיבת שמעת בנישין, בעניני קידושי ספק והיתר ענות, והשתדל תמיד לפסוק לקולא בכח דהיתרא עדיף. סגנונו קל ונעים ולפעמים אירוניה או עקיצה קלה מרחפת על שפתיו, אבל, כמובן, לא לולל ח"ו בכבוד חברו אלא דרך חבה, כי היה אוהב

(20) נוסף על ההספדים שנזכרו בספר "איתן האורחי" יש להוסיף גם שכתב הנאמן ר' אפרים זלמן פרעליות בהקדמתו לספר "מגלה עמוקות" על התורה מהנאמן ר' נתן נטע שפירא אבד"ק קראקא: "וזכרתי כשהייתי תינוק ראיתי זה כתב ידו של אבא אריכא ריכא ובר ריכא הנאמן המובהק מהו אברהם שרענצילש מק"ק לבוב עין ראיה ותעידה ואחים עליו בהספדו" (על ר' נתן נטע שפירא).

(21) עי' "איתן האורחי" דף ח' ע"ב ד': "א"כ דבריו ר' עובדיה מברטנורא מתיר אהרדי ודבר תומה שלא הרגיש בזה סחו' הרב בעל תוספות יו"ט". - ועי' שם דף ע"ג (bis), ע"ב א': "מצאתי שכתב גם בזה בעל תוספות יו"ט ולא נתישבה דעתי מ"ש שם בזה". - שם: " . . . ולא כאשר הבין מהר"ש אידלש ז"ל כמ"ש בפירושו על אנדות ע"ש".

ואהוב לכל נאני דורו³². הוא היה בעל דקדוק³³, חוקר ומקובל³⁴, ידע להשתמש בחלופי גרסאות ונוסחאות³⁵ ולפעמים מביא ג"כ ספרים מחכמי האומות³⁶, ונוסף על כל אלה היה דרשן מצויין.

ר' אברהם הכהן רמפורט נפטר ח"י סיון שנת תי"א לפ"ק ומנוחתו כבוד בלבו, וחרות על מצבתו: לפרט ואברהם זק"ן בא בימים מפולש לחיי עולם הבא, ח"י סיון הגזירה עליו שבה, עלתה נשמתו למקור מחצבתה, הוא הגאון הכהן הגדול מהר"ר אברהם במהר"ר ישראל יחיאל כהנא רבא, נשיא ונבאי בארץ ישראל, וחסרת ארעא דישראל גברא רבא, הה ליום כי בא, היום ההוא חושך, השמש בצדורים כי בא, העמיד תלמידים הרבה ולא חסדוהו כדמסיק תעלא מבי כרבא, הרבה בישיבה ארבעים וחמשה³⁷ שנים בהויות דאביי ורבא, הי' עניו הי' חסיד כהלל, בוכות זה תנצב"ה.

³² רק על הגאון מהר"ם לובלין היתה לר' אברהם הכהן רמפורט טינה בלבו על אשר זלזל מהר"ם לובלין בכבוד רבו של ר' אברהם הכהן הגאון ר' יהושע ולק הכהן בעל "ספר מאירת עינים" (סמ"ע), המעשה היה כתיב בפנקס הח"ק בלבו. הפנקס נאבד וזה העתקה מהפנקס נדפסה במצב"ק, ומשם נדפסה אצל בובר, אנשי שם, 12-13; ועי' ג"כ י. ט. צונץ, עיר הצדק 37-38 (תורף הדבר).

³³ עי' "איתן האורחי" דף כ"נ עמ' נ': "...כמ"ש מ' שמואל ארקולטי בספר ערוגות הבושם דף ה' ע"א כמו שמצינו בוסשרן טעל ותמץ במקום וחומם בו י"ל גם כן דאין לדקדק בזה"...

³⁴ מביא את מ' הוהר, מורה נבוכים, ספרי המקובלים נלאגמי, ריקאנטי ועד.

³⁵ עי' "איתן האורחי" דף ה' עמ' נ': "ואולי נפל איזה טעות בתלמוד או טעה מדפיס הניה ושנה כחזאה". - שם דף מ"ד עמ' א': "ובס"א הישנים בחימש של דפוס ווינציאה מהקטנים מצאתי בפירש"י ו"ל"..." - שם דף ל"ח עמ' נ': "גם מ"ש הגאון מהר"ר יואל בספר הב"ח לחלק דהרמ"א מירי במקום מצוה... גם זה דחוק ואתי מרחוק... לכן האמת יעשה דרכי אשר האמת כי אדבר מ"ש כנעורי בשני' אשר הגדתי בב"י שלי שהוא ט"ס מ"ש דמ"א כהנ"ה", - שם דף ע"ב (bis) עמ' ד': "ויש אימרים שר"ל במ"ש ומונה שצ"ל ומונה כאשר נדפס בע"י של ווינציאה". - שם דף ע"ז עמ' א': "והיפה תואר כתב שיש גירסא אחרת". - שם דף מ"ח ע"א: "חפשתי בא"ע בכתב ישן נושן של קלף בבית מח' הקצין מו' נחמן ולא מצאתי שום שינוי אפילו אות אחת, לכן א"א לומר שנפל איזה טעות בהראב"ע ובאמ' כי דבריו נגר ובר נגר להולט"...

³⁶ עי' "איתן האורחי" דף ע"ג (bis), עמ' ד': "...והגה אתה המעין תעין בספר קונקארדאנמיש"...

³⁷ באל מלא רחמים הנכתב על ר' אברהם הכהן בפנקס של בהב"נ הקטנה דתוך העיר הגקרא אלט גיא היה כתיב: "...ולא פסקה ושיבה מביטו יותר מארבעים ושתים שנה"..." - הפנקס הזה נאבד, ואל מלא רחמים על ר' אברהם הכהן נעתק במצב"ק חלק א' דף ה' עמ' ב' - דף ו' עמ' א', וממצב"ק נעתק אצל בובר, אנשי שם, עמ' 12.

II.

להגאון ר' אברהם הכהן רפאפורט היו ארבעה בנים ובת אחת: א' בס' "איתן האורחי" דף נ"ה עמ' ג' (פ' תצא) הוא מזכיר את הדרוש שדרש על ברית מילה לבנו יצחק שנת ש"ס לס"ק. ואם השנה ש"ס איננה טעות הדפוס נולד לו בנו יצחק בהיותו בן ט"ו שנה. מבנו יצחק לא נדע מאומה, ואולי נפטר בימי עלומיו. ב' הגאון ר' מרדכי²⁸ הכהן רפאפורט אבד"ק סטעפאן ור"ט דק"ק לויצק. אשתו היתה²⁹ בת הג"מ שמעון קלייף. אביו הזכירו³⁰ בס' "איתן האורחי", וכמו שנראה זאת מכמה מקימות³¹ בס' "איתן האורחי" הגה הוא כ"י של אביו. ג' הגאון ר' שמעון³² הכהן אבד"ק יאולאויץ. בס' "איתן האורחי" נדפסה שאלה ממנו ותשובה מאביו (ס' כ"ח) בדבר כתיבת שם אשה "ציוה", "ציוא"³³. אשתו מ' מרים היתה בת המנהיג הגדול מעורר מאיר, ותן

²⁸ ר' שלמה בובר, אנשי שם 8 כותב שאביו בעל "איתן האורחי" לא הזכיר את בנו מרדכי בספרו, אבל זה טעות, כי מצאתיו נזכר פעמים אחדות, כמו שרשמתי להלן. – הגאון ר' נפתלי כהן ב"הקדמה סמיכת הכתבים" לספר "ברכת ה" (פסד"מ, תס"ד–תס"ו) דף ט' ע"א: נהירא כד הוינא טליא היינו מסובין בבית המשתה הגדול, גדולי שלם היו שם בק"ק לויצק משתת המפורסם המנוח הרב הגדול מהר"ר ישראל ז"ל נכדו הגשואה לכן הגאון המפורסם מהר"ר משה ז"ל שהיה אב"ד בק"ק הוראדני והיו מסובין כמו עשרה רבנים כבוד שני הרבנים הג"ל וכבוד הרב המופלא המנוח מהר"ר מרדכי ר' אברהם מ' ל' ב'...; ע' בובר, אנשי שם 241.

²⁹ ב' בובר, אנשי שם 8 כותב: "וכאשר כתב אלי הרב הגאון מהר"ר לעזריה שטיין נ"י אב"ד בסעראצק די' ה"ר מרדכי חתן הגאון מ"ה מאיר וואהל האבד"ק בריסק". וזכריו האלה נמצאו שתי טעויות. האחת כי חתן ר' מאיר וואהל היה לא ר' מרדכי כי אם אחיו ר' שמעון. והשנית שנתחלף פה מאיר במאיר. הגאון ר' מאיר וואהל אי קצנלבוין האב"ד ור"ט דק"ק בריסק דליטא והגליל היה בנו של השר ר' שאול וואהל ורבי מאיר חתנו של ר' שמעון כ"ר אברהם הכהן רפאפורט היה חתן של השר ר' שאול. אשתו מרת פעמיא היתה כת ר' שאול וואהל. – ע' "דעת קרזשים" 138, 86, 85.

³⁰ "איתן האורחי" דף מ"א עמ' ג': "פי' בני הבחור החשוב כמ' מרדכי כ"ץ יצ"ו"; שם דף מ"ח ע"א ודף ט"ג (bis). עמ' א': "וכני הבחור כמו' מרדכי כ"ץ אמ' שכוונת משרע"ה"...; שם דף ע"א (bis) עמ' ב'–ג': "וכני הבחור כמו' מרדכי כ"ץ יצ"ו אמר... והוא חריף ה' ישמרהו לעד".

³¹ "איתן האורחי" דף ט"ג (bis) ע"א, ע"ד; שם דף מ"ח ע"ג הג"ה בשני חצאי רבע: "ולפי דעת א"מ... כנ"ל ע"א"מ המחבר ז"ל", – וזכר מ"ג (bis) עמ' ב': "לשון הגאון מ' מרדכי ז"ל בנו של המחבר; דרשתי אני הצעיר... דברי הצעיר מרדכי בהגאון המחבר אמ"י מ' אברהם הכהן זללה"ה".

³² דמביצר, כלילת יופי דף פ"ז ע"ב: "והגאון מהר"ר משה חריף השני האבד"ק ל'וב היה חתן הרב הגאון מ"ה שמעון הכהן שהיה אבד"ק יאולאויץ בן הגאון המפורסם מ"ה אברהם שרענציל הכהן שחבר מ' שו"ת איתן האורחי"...

³³ השו"ת הזאת והרב ר' שמעון ואביו הגאון מהרא"ש נזכרו בספרו של הגאון ר' אפרים זלמן סרגליות, טיב נישאן שמית הנשים אית' צ' סק"ה וסק"ו ואות ר' סק"ה.

השר ר' שאול וואדל, הנקרא על שם חותנו ר' מאיר וואהלש. (ד) הרב החרף ר' יחיאל מיכל הכהן. בס' „איתן האורחי" נדפסה שאלה ממנו ותשובה מאביו (ס' ל"ב) ובספרו „איתן האורחי" מזכירו אביו הרבה פעמים³⁴. (ה) מרת בריינדל³⁵ בת ר' אברהם הכהן רפאפורט היתה אשת הקצין מ' צבי הירש בהקצין מנחם מענדל ממוזנא.

ומיוצאי חלציהם של בניו ובתו של ר' אברהם הכהן רפאפורט יצאו במשך שלש מאות שנה זרע קדושים הרבה מאות רבנים נאונים אדירי התורה יושבי כסאות למשפט במדינות פולין, ליטא, רוסיא ואשכנז ושאר ארצות והרבה אנשים מפורסמים ומצוינים.

III.

ר' אברהם הכהן רפאפורט השאיר אחריו ברכה הרבה מאות שו"ת וכמה מאות ניירות דרושים והספדים וסדר גיטין. אולם ידוע הפתגם העברי „הכל תלוי במול וכר" או הפתגם הרומי „לכל ספר יש מול מיוחד" (habent sua fata libelli), וכן אירע שהרבע הרפתקאות עברו על כתבי יד של הגאון ר' אברהם הכהן רפאפורט, בהקדמתו לס' „איתן האורחי" מספר בן נכדתו (המכ"ל את הספר „איתן האורחי") את גלגולי הכתבי יד. אחרי פטירת ר' אברהם הכהן היה ברעת בניו להוציא לאור חבוריו אך „השטודענטין שהיו בק"ק לבוב ימח שמם כמנהגם לבא על העיר בטח לבזו בו ולשלול שלל וכוה שלחו את ידם לקוח את הספרים כתיבת יד (הגאון המפורסם ר' אברהם הכהן) עמם, וכל השלל לרבות שלל שמים ביניהם חצוהו לחלקים, חלקם תקולל בארץ...". השטודענטין הביאו את כתבי יד למכור לעיר יערסלב אשר שמה מקום הועד מארבע ארצות וכל הגלילות. ובעת האספה הרבנים הגאונים המפורסמים ביערסלב היה בתוכם גם בן ר' אברהם הכהן, ר' מרדכי הכהן אבד"ק סטעפאן ור"מ דק"ק לויצק, והוא הכיר את כתבי יד אביו ויפדה אותם בכסף מלא ורצונו היה להוציא לאור יתר הפליטה הנשארת, אך לא עלתה בידו וכל הכתבים נפלו בירושה לבנו ר' שמעון ב"ר מרדכי הכהן ולנכדו ר' דוד הכהן ב"ד שמעון שהיו מיקירי פני העיר ק"ק בראד. ומעובדן ר' דוד הכהן קנה מאלמנתו את כתבי יד של ר' אברהם הכהן רפאפורט הרב ר' אברהם אבד"ק

³⁴ אביו ר' אברהם הכהן מזכירו בספרו „איתן האורחי": דף ע"ב (bis) ע"א: „ואני שמעתי מבני יקירי יניק וחקים כמ' מיכל כ"ץ יצ"ו...". דף פ"ג עמ' ד': „ובני יקירי הבחור כמ' מיכל כ"ץ תירץ... וכוה יתירץ כל הקשויות. ע"כ דבריו והוא חרף ה' ישמרהו"; דף נ"ד עמ' א'—ב': „ובני הבחור התתן כמ' מיכל כ"ץ שי' אמר..."; דף נ"ז ע"ב: „דרשתי... בק"ק פוזנא בברכ"נ ביום השבת ברוב עם הדרת מלך בנישואין בני האלוף מו' יחיאל מיכל כ"ץ יצ"ו שנת ת"נ לס"ק"; דף ל"ח עמ' ג': „ומרחיב טרדות ביאת בני האלוף הנעלה כה יחיאל מיכל שיהי' אשר בא לביתי לראות וליראות עם כלתי הגעיטה זונתו תחא"...; דף ס' עמ' ב': „אמר בני האלוף כמ' יחיאל מיכל כ"ץ יצ"ו...".

³⁵ עי' מה שכתב בנה הרב הגאון מנחם מענדל אבד"ק ווענגראו בהקדמה לספרו „צנצנת מנחם" (ברלין, ת"ס). עי' „דעת קדושים", 11, 59, 139.

באהסלוב, שהיה ג"כ מיוצאי חלציו³⁶) של הגאון ר' אברהם הכהן רמפורט. אבל הנשאר שבא לידו, "אינו מגיע למחצה ולשליש ולרביע משאלות ותשובות גדולות וחזקות וביטור שיטות עמוקות ומדרשים חלוקים... חלקהו, קרעוהו גורוהו לשנים עשר נזרים, כמה מאות דפים אשר שלטו בהם קרובים ומיודעים וזרים...". הכ"י היה מונח בידו של ר' אברהם אבד"ק באהסלוב שנים רבות ולא עלתה בידו להדפיסו מפני חסרון כסף. וכה יספר בהקדמתו לס' "איתן האורחי" שהו"ל: "... אחי הקדוש והמגדור ה"ה המאה"ג החריף ושנון כבוד מדר צבי הירש האב"ד דק"ק ליסינקא הי"ד שנהרג בעו"ה עם אחי זעיר הרבני המופלא יניק וחקים הקדוש מ' מרדכי עם כמה אלפים נפשות מישראל בעת הזעם בשנת תקכ"ח³⁷) לס"ק הי"ד וממנו אבד, רק ממנו אחי הרב הנ"ל שכר הרבנות פלט ונשאר ת"י האדוני קשי' הרוכס' והיה לי התצאות רבים ברבות השנים שערכתי משפט עמו ואח"כ עם יורשי הרוכס בעש"ג בגראדיש ות"ל בעת ינדל נא כ"ח מעת הבריח הנ"ל התצאתי מכת לפועל ת"ל בערך מאה אדומים ועמדתי והקדשתי כל המעות הנ"ל להתצאת הדפוס מספרים האלה..."

אלם ר' אברהם אבד"ק באהסלוב התצא לאור רק חלק מכ"י של שו"ת ודרשות והספרים שהיו תחת ידו מכ"י של ר' אברהם הכהן רמפורט וקרא את הספר בשם "איתן האורחי".

IV.

על שער הספר כתוב: ספר שאלות ותשובות "איתן האורחי" חלק ראשון מחיבור הגדול אשר חיבר כבוד הרב הגאון מגאוני קשישאי המפורסם בדורו מופת הדור והדרו ציץ נור הקדוש מרנא ורבנא מוהר"ר אברהם הכהן רמפורט זצלה"ה מלבוב בהגאון המפורסם מוהר"ר ישראל יחיאל הכהן שהיה אב"ד³⁸) ור"מ דק"ק קראקא והגליל שהרביץ תורה בישראל ושלף תרבו למלל בחריפות ובקיאות בשאלות ותשובות עם רבני גאוני עולם שברורו תנצב"ה אמן. והובא לבית הדפוס על ידי נכדו אשר שמו בקרבו הרב המאור הגדול המפורסם נ"י ע"ה פ"ה מוהר"ר אברהם נ"י אב"ד דק"ק באהסלוב יצ"ו, ונעשה סניף לארי' דבי עילאי והוסיף משלו מה שהעלה במצודות שכלו בחידושי תורה בגמס"ת

³⁶) אמו של הגאון ר' אברהם אב"ד דק"ק באהסלוב מרת בילא היתה בת הגאון ר' אברהם כהן רמא אבד"ק שידלוב בן הגאון ר' מנחם מן בן הגאון ר' מרדכי אבד"ק סטעפאן ור"מ דק"ק לויצק בן הגאון ר' אברהם הכהן רמפורט. – ור' אברהם אבד"ק באהסלוב היה ג"כ מיוצאי חלציו של הגאון המפורסם ר' יהושע אבד"ק קראקא בעל ס' "מגיני שלמה" ו"פני יהושע".

³⁷) נודעת בשם "נורת נישא" או "טבח אומן".

³⁸) הגאון ר' ישראל יחיאל הכהן היה מגדולי חכמי וגאוני קראקא אבל לא היה אב"ד דק"ק קראקא. בימיו היה אבד"ק קראקא הגאון מ"ה משולם פייבוש רבי של הגאון ר' אברהם הכהן רמפורט. – עי' דפ"צ ר, כלילת יופי ח"א דף פ"ו ע"ב; בובר, אנשי שם עמ' 7.

ונקרא בשם קונטרס ירח האתנים, ירח יכון עולם אמן, נדפס באוסטרדא (30) (תחת ממשלת... מאדעשא ציאטצקי...). בדפוס של שני השותפים האחד ה"ה התורני והרבני הנגיד מוה"ר אברהם (40) בהמנוח מוה"ר יצחק אייזיק תתן ההסיד מוה"ר שלמה (41) מלוצק והשני ה"ה התורני והרבני מוה"ר אליהו (42) בהמנוח מוה"ר יעקב ס"ל, בעלי מדפיסים דפה ודק"ק קארעץ (43). בשנת מ'שכיל' לאיתן' האזרחי לפ"ק [תקנ"ו 1796] (44).

ומעבר לדף נדפס שלש הסכמות משנת תקנ"ו: (א) מר' לוי יצחק ב"ר מאיר אב"ד ור"מ דק"ק בארדיטשוב, (ב) מר' אשר צבי ב"ר דוד מ"מ ומ"ץ דק"ק אוסטרדא, (ג) מר' בצלאל ב"ר מאיר מרגליות חונה פה ק"ק אוסטרדא והגליל בצירוף הדיינים: ר' נתן נטע ב"ר שמואל שמעלקי אבד"ק טארטקוב, ר' יהודא ב"ר צבי הירש ספרא ודיינה דפה ק"ק אוסטרדא ור' ישראל ב"ר משה יהודא הלוי.

הספר נדפס בתבנית פוליא ומכיל 108 דפים (נסמנו רק 100 דפים, אך יש להוסיף על זה ארבעה דפים בלי סימנים בראש הספר וארבעה דפים נסמנו שתי פעמים: מ"ג, ע"א, ע"ב, ע"ג).

הספר יפרד לשני חלקים. חלק א': שאלות ותשובות „איתן האזרחי" (דף א'—ל"ח) הכולל יותר מחמשים שאלות ותשובות (מסומנים שם רק נ', אבל נמצאו שם יותר ומהם בלתי מסומנים), חלק ב': „קונטרס אחרון" (מן דף ל"ט עד דף פ' ע"א) הכולל דרשות והספדים לפי סדר דפדפיות (45), שיר השירים, רות, איכה, קהלת, אסתר, קצת על דברי נביאים אחרונים, תהלים ומשלי, דרוש ארוך (דף ס"ט—ע"א bis) בשם „זה לבית אבות" (כאשר נפתח הבהכ"נ בלבוב ברשות המלך אחרי עזיהו שלש שנים ביד הגלחים החדשים. — זה הוא הבית הכנסת שבנה דנאון הנריב הגדול הקצין מר' יצחק זצ"ל נקרא בפי כל ר' יצחק שרעניציל'ש), קצת דרוש על דברי התלמוד בסדר המסכתות ודרוש לראש השנה. — ומן דף פ' עד סוף הספר קונטרס „ירח האיתנים" קצת חידושים מדרב המו"ל ר' אברהם אבד"ק באהסלוב באווה מסכתות: ברכות, פסחים, ראש השנה, סוכה, קידושין, זבחים, חולין וקצת דרוש על פ' תצא ופ' וילך, ועל העמוד האחרון: סדר היחוס של הרב המחבר (ר' אברהם הכהן רפאפורט).

(30) ע"ד דפוס אוסטרדא (Ostrog) עי' ספח החשוב של ח. ד. פריעד. בערג, תולדות הדפוס העברי בפולניא (אנאזרמן, תרצ"ב) 79—80.

(40) עי' פריעדבערג 71, 79.

(41) עי' פריעדבערג 71.

(42) עי' פריעדבערג 62, 79.

(43) עי' פריעדבערג 61—62.

(44) שנת הדפסת הספר „איתן האזרחי" נרשמה נכון תקנ"ו אצל פריעדבערג בספרו „בית עקד ספרים", אבל בספח „תולדות הדפוס העברי בפולניא" עמ' 80 נרשמה בטעות תקנ"ד—נ"ה.

(45) היא מתחיל מן פ' לך לך, ורשום שם: „חסר עד פרשה לך לך וחבל על דאכרין".

להספר "איתן האורחי" יש ערך גדול ומיוחד בספרותנו, כי הוא מכיל הן בחלק התשובות הן בחלק הדרוש חומר יקר היסטורי ותרבותי ועניינים אופייים לדורו של הרב המחבר, הרבה גביות ערות בענייני ענוות אחרי גורת ת"ח ות"ט, הרבה חומר לקורות הרבנים וראשי מתיבתא של העת ההיא, הספרים על הרבה נאונים והספרים על חורבנות באר, מלששין, קאסנטין פולנא ונעמרוב. ומצד זה תופס הם' "איתן האורחי" המקום היותר חשוב בין ספרי שאלות ותשובות של המאה ה"ו (18) — ודגא בין הספרים יקרי המציאות מאד מאד יחשב (17).

ח"ן מספרו היקר "איתן האורחי" השאיר אחיו ברכה ר' אברהם הכהן רפאפורט סדר גיטין ושו"ת (18) אשר היו בידי הרב דנאן ר' אפרים ולמן מרגליות מק"ק בראד כמו שכתב בהקדמתו לס' "שו"ת בית חדש החדשות"

(18) עשיתי לי הרבה רשומות מעניינות מחלק השו"ת "איתן האורחי" ו"סקונטרם אחרון" ובדעתי היתה לפרסמם במאמרי זה, אבל ראיתי שכבר עברתי את הגבול שהוצנע למאמרים במספר האובל הזה, ולכן יהיה החומר הזה עמדי משמרת לעת אחרת ואדפיסם אי"ה במקום אחר.

(17) וכבר הרה"ח אליקים כרמולי אשר ראה הרבה כתבי יד וספרים יקרי המציאות לא ראה את הם' "איתן האורחי"; ובספח "העורכים וכנ"י יונה" עמ' 23 כותב א. כרמולי: "ספר שאלות ותשובות איתן האורחי, דפוס אומשאהא, שנת תקנ"ו בתמנת פוליו לא הניע לידי ולא ראיתיו עד הנה. אך מצאתי זכרו ברשימת אוצרות חיים דף מ"ח. — אפרים דינאריד בספרו "עתיקות יהודה" (מחלקה שניה, כל הספרים בכפרת ישראל שנדפס אחרי שנת ר"ס היקרים במציאות ככל הוסנים ובכל המקומות הרשומים אצל רשמי ספרים הנודעים, ואשר מצאתי או ראיתי בכל מסעתי בתבל...; נדפס בירושלים, שנת תרע"ה) עמ' 35 אימר: "שו"ת איתן האורחי לר' אברהם הכהן רפאפורט, אומשאהא תקנ"ו (sic!) 20 בו ספרי גורת תקב"ח (sic!) ... מציאתו יקרה מאד ירש"ש לא ידע זאת". ברבריו של דינאריד אמת רק שהספר "איתן האורחי" יקר המציאות היא, וזולת זאת הוא חולם חלום ואינו יודע מה היא. הספר נדפס בשנת תקנ"ו ולא תקנ"ו; הוא כולל ספרי גורת ת"ח ות"ט ולא תקב"ח (ו"בצר בבצרה" נתחלף לו לדיונארד) כי ר' אברהם כהן רפאפורט שנפטר בשנת תי"א בודאי לא הביא ספרי גורת תקב"ח. רק בהקדמה לס' איתן האורחי יזכר המ"ל ר' אברהם אבד"ק באהסלוב את שני אחיו שנהרגו בגורת תקב"ח. — ואני הכותב הקרה ה' לפני לרבוש את הם' "איתן האורחי" בעד המפריה של הקהלה בהמכור העשרת תחת פקודתי בהיותי בווינא בשנת 1929. וכאשר הגדתי זאת לידידי הכוללונרף הגדול והמפורסם ד"ר דובער (ברנהרד) זאכשטיין ו"ל מנהל המפריה של הקהלה בווינא התפלא מאד על זאת ואמר לי: "אנכי משתדל זה עשרים שנה לקנות את הספר הזה בעד ספריותנו ולא מצאתי; ואתה איפה קנית אותו?" והשיבותי לו: "פה בווינא בבית ספר ספרים המהולל של שלעיוננה. יש קנה עולם בשעה אחת!"

(18) אליהו טשוריקובי, ערך "אוקריינה" באנציקלופדיה ישראלית כרך עמ' 1059 מיהם לר' אברהם הכהן רפאפורט מליחה על גורות ת"ח ות"ט, אך את מקומו לא הערה, ולא נדע מנין לו זאת; ועי' מאמרו החשוב של ד"ר נחום וואהרמן, in der Synagogen der Ereignisse von 1648-49 (גורות ת"ח ות"ט) Der Widerhall der Ereignisse von 1648-49, agogalen Dichtung שנדפס בהירדן 1936, MGWJ עמ' 285, 292, 293.